

Kodu käsitlused Jaan Kaplinski luules*Ene-Reet Soovik*

Oma pikemas luuleteoses „Hinge tagasitulek” kirjutab Jaan Kaplinski:

korruga sa avastad, et sinu maailmal ja
sinul endal pole enam keskpunkti pole
kohta kust sa neid hingekesi omaenda
kadunud hinge tagasi koju hüüad mida
see KODU tähendabki [---]
(Kaplinski 1990: 34.)

Praktilises argielus näib küsimustele sõnade tähenduse järele olevat võimalik üpris otse-
seid ja konkreetseid vastuseid leida, pöördudes seletavate abivahendite poole. Tavapärane
on nõutada teavet näiteks sõnaraamatutelt, kuid need ei tarvitse kosta üheselt. Kui esitada
järelepärimine Saarestele, leiab koduga seotud mõisterühmast (Saareste 1958: 1304) tervelt
52 märksõna, mille hulka „kolde” ja „isamaa” kõrval mahuvad nii „hotell” kui ka „ahju-
pealne”, nii „häärber” kui ka „koobas”, „aadress” ja „pesa”, „elukohast”, „isamajast” ja „pärit
olemiseest” rääkimata. Kosta võib proovida ka rahvusvaheliste autoriteetide abiga, eeldamata
muidugi, et nende vaadeldavad mõisted oleksid tingimata sama tähendusväljaga mis eesti-
keelne „kodu”. Inglisekeelsest keelekeskkonnast ja -traditsioonist lähtudes kirjutab Kanada
inimgeograaf Edward Relph oma teedrajavas teoses „Place and Placelessness” (1976), et
kodu on inimkogemuse süvakese: „Kodu on meie identiteedi alus üksikisikutena ning kogu-
konna liikmetena, olemise elukoht. Kodu ei ole üksnes maja, milles juhtumisi elatakse, see ei
ole miski, mis võib asuda ükskõik kus, mida võib välja vahetada, vaid tähenduse asendamatu
kese.”¹ (Relph 1976: 39.) See mõttekäik kõlab tõepoolest kokku Kaplinski tsitaadiga: kodu
kui keskpunkt või kese, eksleva hinge eluase, kuhu see võib pärast rännakutel käimist naasta.
Ent küsimus, mida see kodu tähendabki, ei tõuse esile mitte üksnes „Hinge tagasitulekus”,
vaid leiab kõlapinda ka Kaplinski luulet laiemalt vaadeldes – näib, et selles ei püsi läbivalt
üksainus kinnistunud arusaamine kodust, vaid kodu mõiste teiseneb ja mitmekesishtub luule-
taja loomingus aastate vältel. Kuigi kriitikud ning kirjandusteadlased on käsitlenud Kaplinski
loomingut mitmest eri vaatevinklist (nt Krull 2000, Maran 2001, Vabar 2008 jpt), ei näi
kodu poeetiline mõtestamine olevat iseseisvat tähelepanu pälvinud. Seega vaadeldaksegi
käesolevas artiklis kodukogemuse väljendumist Kaplinski luules, selle juures on suunavaks
toeks fenomenoloogiline inimgeograafia ning seda tugevasti mõjutanud prantsuse mõtleja
Gaston Bachelard'i vaated ruumipoeetikale.

1 Inglisekeelsed tsitaadid tõlkinud siin ja edaspidi E.-R. Soovik.

Kaplinski mahukas valikkogu „Kirjutatud” (2000) algab tekstiga, mis oli avapositionil kogumikus „Uute kivide kasvamine” (1977), juhatas sisse nii 1986. aasta valiku „Käoraamat” kui ka näiteks hilisema, 2006. aastal kaante vahele jõudnud valikvihi „Vaikus saab värvideks”. Ühtne avaluuletus pakub luuletaja retrospektiivselt koostatud ja jätkuvalt koostamisel olevale kaanonile lävepaku, mille kaudu ja millest lähtudes võiks ka Kaplinski kokku koondatud luuleilмага tervikuna tutvuma hakata. Kogumikus „Kirjutatud” loob see luuletus lisaks sissejuhatava meeoleu kõite esimesele osale, mis sisaldab luulet aastatest 1956–1961, „Uute kivide kasvamine” ahendab perioodi veelgi, aastatesse 1956–1959. Tekst kannab pealkirja „Võõras” ning selle kaks esimest stroofi kõlavad järgmiselt:

Sa sündisid meeleheitest
ja hinge said südamevalust
ning õõl kui su peremees magas
välja hiilisid varjude talust

iil ärkas ja vingus sust üle
kaua ekslesid soiseid radu
hommikul taevas läks pilve
ja enam ei lakanud sadu
(Kaplinski 1977: 7.)

„Võõra” keskne sina-kuju on kodutu, ilmas sihitult ringi ekslema määratu. „Sina” ei ole paradiisist välja heidetu, kellel oleks toetavaks tuumaks mõni mälestuspide või kes võiks pagulasena nostalgiliselt taga igatseda naasmist keelatud õnnemaale, vaid keegi, kes on omal algatusel astunud otsustava sammu ning heitnud end hoolimatute loodusjõudude meelevaalda takerdusi tekitaval ükskõiksel maastikul, lahkudes kohast, mis pole ealeski olnud õdus kodukolle. Pole üllatav, et sellise, pidetult maailma heidetust implitseeriva luuletuse pealkirigi tekitab otseseid assotsiatsioone eksistentsialistliku mõttega; ühtlasi on just nimelt „võõras” sõna, mille Saareste (1958: 1304) pakub välja „kodu” vastandina.

Teine varajane luuletus pealkirjaga „Otsijad”, mille „Uute kivide kasvamine” paigutab ajavahemikku 1956–1959, lähtub inglise luuletaja John Masefieldi 1903. aasta teksti „Otsijad” („The Seekers”) ühest versioonist. Tõepoolest, Kaplinski kasutab Masefieldi omadega sarnanevaid keskeid kujundeid, kõneldes nende nimel, kel „pole isamaad ja kodu on võõras sootuks, / ainult teed avatud teed ja lootus lõkendav lootus” (Kaplinski 1977: 16) – võrdluseks Masefieldi read „Friends and loves we have none, nor wealth, nor blest abode. / But the hope, the burning hope, and the road, the lonely road” („Meil pole sõpru ega armastatuid ega rikkust ega õnnistatud eluaset, / vaid lootus, põletav lootus ja tee, üksildane tee”) (Masefield 1903). Ent ingliskeelse luuletuse teises, võib-olla tuntumas versioonis (Masefield 1915) on kõnelejalatel ka kindel eesmärk, nad otsivad midagi, olgugi see vaid luuletuse finaalis kumav kauge lootus leida tee lõpust Jumala linn („the hope of City of God

at the other end of the road” – „lootus Jumala linnale tee teises otsas”), mida madalas ja kärarikkas siinilmas, millest nad lahti on ütelnud, kohata ei saa. Kaplinski puhul on tegu vaid teelolijatega, luuletuses liiguvad rändajad, keda nende teel läbi ruumi saadabki üksindus, kelle maailm ise on sootuks hüljanud, ning linnadest, mida nad võib-olla otsivad, on juba ette teada vaid seda, et neid ei leita. Pole madala siinpoolsuse ja püüeldava teispoolsuse vastandumist, on vaid määratlematu ja paratamatu teelolek.

Mõnikord võib Kaplinski varasemates luuletekstides siiski vilksamisi aimuda ka mahajäänud turvatunde või kodususe allikas, ent seda ei tarvitseta niisugusena tajuda või hinnata. Nõnda juhtub luuletuses „Prelüüd”, mille luulemina on „meeletu laps / keda kõik kodus armastasid / ent kes põgenes sealt ära / ühel ööl kui väljas kohises tuul” (Kaplinski 1977: 18). Sama luuletuse varasemas alaosas muutub aga iseseisvaks tegelaseks teisel ükskõikset ja vaenulikkugi keskkonda esindanud igavene rändaja tuul (tuule kujund esineb Kaplinski varajases luules sageli), kes osutub samavõrra kodutuks kui inimtegelasedki ning tundub sellist kodust pidepunkti viimastest paradoksaalsel moel ehk rohkemgi soovivat: „ainult tuul ei leidnud oma kodu / ja eksles ringi puuladvus / keegi ei mõelnud ta peale / keegi ei avanud ust / kurvale väsinud tuulele” (Kaplinski 1977: 17). Kui kodukogemust siduda kohakogemusega,² siis Relphi pakutud kohakogemuste skaalal on Kaplinski varajastes luuletustes tegu eksistentsiaalse kuulumatuse või kohatusega (*existential outsideness*) – sügava võõrandumisega kõigist kohtadest, mis on „[k]odutus, maailma ebareaalsuse ja kuulumatuse tunne” (Relph 1976: 51).

Nii on Kaplinski kirjutatus algselt omal kohal kodutuse luule, milles niivõrd ei kahetseta taga kogetud ja kaotatud kodu, kui võrd aktsepteeritakse selle – või kodutunde – puudumist. Kui mahajäänud kodu mainitaksegi, siis mitte tingimata soojalt, ning kindlasti seda ei kirjeldata. Pigem näib tegu olevat üpris tavapärase kuuluvusassotsiatsioonide kimbuga seostuva abstraktse mõistega või siis mõne harjumuspärase väljendi, nagu „koju minema” või „koju tulema”, osaga, mille keskmes pole paigalolek meeleliselt tajutavas pesas, vaid kusagilt kuhugi kulgemine, kui samas viibitakse väljaspool parasjagu koduks nimetatavat. Näiteks kojutulek võib pigem tähistada väsitava päeva lõppu ega too sihti esile kui konkreetset kohta, mis kannaks endas isiklikku kogemust. Nii võib varasema Kaplinski kohta öelda, et „kodu” näib tema jaoks enamjaolt olevat abstraktne mõiste, millel ei tarvitse olla palju ühist inimestele vahendamatul, vastu oma nahka tajutava keskkonnaga. Pigem on kodu seotud kogu inimkonna ühisseisundiga – eksistentsialistliku võõranduse olekus maailma heidetud olemisega, mille teadvustamine kõigi paratamatu seisundina ainsana tekitab teatud ühistunnet, kusagil viibimise või kuhugi kuulumise tunnet. Kui Relph (samas) pakub välja võimaluse, et

2 Relph (1976: 40) on seisukohal, et oma kõige sügavamal kujul on kodu „kiindumus mingisse kindlasse ümbrusesse (*setting*), millega võrreldes kõigil teistel kohtadega seostuvatel assotsiatsioonidel on üksnes piiratud tähendus.”

geograafilist ruumi saab inimententsioonidest lähtudes jagada koduks ja mittekoduks, tundu-
vad Kaplinski varajases luuleloomingus need mõisted olevat raskesti eristatavad, tema ruum
on jagamatu kulg, kodumõistet aga võiks tinglikult nimetada eksistentsialistlikuks.
Selline suhestumine koduga eristub kujukalt fenomenoloog Bachelard'i omast, kes sõnasel-
gelt vastandub „maailma heidetuse” metafüüsikale (Bachelard 1999: 42–43) ning on püsti-
tanud eesmärgi uurida õnneliku ja ülistatud ruumi kujundeid (Bachelard 1999: 31).

Kaplinski varajases luules ei otsita kodu inimeste keskel ega turvatunnet nende ehitatud
majadest. Kodul, milles elada, ei ole kindlaid piire ja see pole tsoon, mis oleks reserveeritud
lähikondsetega jagamiseks, inimese inimeseksolemise kest, nagu seda näeb fenomenologi-
liselt meelestatud inimgeograafia. Samahästi võib kodutunne tekkida looduses, ruumis, mida
inimene pole loonud ega kujundanud ning mis on kõigile avatud: luuletaja soovib olla mets,
mis on kõikide kodu (Kaplinski 1976: 24), ja leiab kevadises metsaaluses „kadunud kodu
kesk ruumi ja aega / linnulauluse lehtiva laega” (Kaplinski 1967: 54). Sellist kodutunnetust
iseloomustab eelkõige looduslikkus, isekasvavus, võõritavuse puudumine, mis ei tarvitse olla
omane inimasustusele; ka esivanemate vaimud ei pruugi ilmuda mitte majades, vaid puudes,
sest „kodu on nagonii igal pool” (Kaplinski 1976: 129).

Vastupidiselt Bachelard'i (1999: 86) veendumusele, et me „tunneme end rahulikult ja
turvalisemalt vanas majas, sünnikodus, kui linnamajas, kus me oleme vaid läbikäijad”, ei ole
Kaplinski luuleminial oma sünnikoha vastu samasugust usaldust. Maja, milles ta üles kasvas,
ei kutsuta koduks, vaid kirjeldatakse kui koost pudenevat hoonet, mis ei suuda pakkuda
esmast turvatunnet:

ma ei oska palvetada vean näpuga pragusid seinas maja kus ma
kasvasin on vana ja variseb koost – kui ta ehitati ei
olnud autosid ega lennukeid
rataste ruttu ja düüside mõirgamist lõhestamas pahaloomulist
taevast mille all kord oli meie kõikide kodu
(Kaplinski 1976: 94.)

Õhk või taevas võib endale ikka saada lae või katuse rolli, ent see roll projitseeritakse
minevikku – taeval võib olla olnud kaitsev ja varjav funktsioon, mille alust ruumi võinuks
kõrvutada linnulauluse metsakoduga kõigile, kuid seda on hakanud asendama pahaloomuli-
sus, ähvardavuse ja letaalse levivusega seotud mõiste. Või siis on taevas alati olnud pahaloo-
muline, ent maa pealt näib olevat pühitud see kodu, mille kohal ta millalgi kummus. Hiljemgi
tuleb ette, et Kaplinski luulemina jagab „kõige elava ühist / üksindust / suure halli külma /
vihmase taeva all / üksindust mis /meid liidab / üheks pereks / selles suures / taevaalus
kaitsetuses / mis ongi / meie kodu” (Kaplinski 1982: 41). Kui mõnes tekstis põgusalt aimubki
mälestus kodust turvalise kohana, mille on ehitanud inimesed ja mis võiks olla „kodu mis
ootab veel / neid kes on kaua ära / neid kes on kaua teel” (Kaplinski 1976: 78), jääb see

ootus vastamata, võrsub kaugest ebamäärasest ajast, milles elanuid enam meie seas ei ole, ning suubub vahetu konkreetse asemel hääbuva talumaja üldistatud kujundisse, mis on läbi põimitud looduselementidega.

Kui Kaplinski luulesse hakkab tasapisi siiski ilmuma ka kodu kui maja – Bachelard'i (1999: 40) jaoks „esmauniversum”, „mittemina”, mis kaitseb ‘mina’ –, ei tarvitse see sugugi olla turvalisust pakkuv sadam või kindel linn ja varjupaik. Luulemina meeles kummitab tihti võimalus, et maja kui füüsiline objekt ei ole jääv, võib hävida, eelkõige tulekahjus. Isegi loojangupäike ja keev teevesi võivad tekitada küsimuse, millises leegis „põlete põlete minu / linn minu taevas ja maa” (Kaplinski 1972: 11). Majad, mis nüüd küll ilmuvad konkreetse vahetu keskkonnana, võivad olla ebasõbralikud, kõledad, kanda eneses põlengu jälgi, isegi kui nad on uued – luuletus „Õo uues majas” meenutab, et kõik seinad on tehtud tuhast, põlenud põlevkivi tuhast (Kaplinski 1972: 6). Hävitav tuli on seotud konkreetsetel sõjapõlengute ja holokaustikujunditega:

Põlenud tapetud lapsed
 avavad silmad meie pimeduses
 lapsed Auschwitzist Owerriist
 (Kaplinski 1976: 44.)

ning need ei jää mitte üksnes minevikutõikadeks, vaid maailma ähvardavaks potentsiaaliks, mis võib alla neelata nii kodupaiga kui ka selle asukad ruumis:

maailm kaldu Auschwitzi poole
 kaldu minu linn
 linn ja kodu naine ja laps
 (Kaplinski 1976: 51.)

Lapsed, keda lasteaiast tuuakse ja kes on pimedal õhtul teel koju, on haavatavad, luulemina kardab Tartu laste pärast pimedal lumisel tänaval nagu Varssavi laste pärast, kes astuvad gaasikambritesse (Kaplinski 1972: 15) – koduteele ei lisa eeldatav kindel sihtkoht turvalisust, minna tuleb ikka läbi pimeduse.

Kodutunnetuse alusena rõhutavad Bachelard ja temast inspiratsiooni ammutavad inim-geograafid lapsepõlvkogemust. Relph (1976: 11) kirjutab, et „eriti lastele loovad kohad aluse oma lse avastamiseks [---]. Sellised lapsepõlvkohad omandavad sageli suure tähendusrikkuse ja neid meenutatakse hardusega [---].” Bachelard, tunnistades, et tahab uurida ja ülistada õnneliku ruumi kujundeid, omistab erilise tähenduse majale, mis on inimese lapsepõlvkodu ja füüsiliselt inimesse sisse kirjutatud ning meenub majana, milles elatakse (Bachelard 1999: 40, 41). Ta kinnitab, et me lohutame ennast, elades taas läbi kaitsetunnet, ning et mälestustel välismaailmast pole iialgi sama tonaalsust, mis on mälestustel kodust (Bachelard 1999: 41). Näib siiski, et Kaplinski mälestused lapsepõlvkodust ei suuda

tema luulesse sedasorti kaitstust tuua – need kuuluvad puruks pommitatud Tartusse, kadunud kesklinna. Juba oma debüütkogus „Jäljed allikal” kirjutas ta: „Põlevate linnade kuma / lõikus mu lapseunedesse” (Kaplinski 1965: 62). Kuigi kodumaja on püsti jäänud, hiilib hirmleegitsevate tulekahjude ning inimeste ja müürsepatöö ebapüsivuse ees ikka ja jälle ta tekstidesse sisse, haakudes apokalüptiliste piltidega varasematest sajanditest: lõunaeesti keeles kirjutatud ning otsesõnu Tarto liina poole pöörduvas luuletuses kõlab vastu kaja Käsü Hansu nutulaulust linna ära hävitamise üle 1708. aastal (Kaplinski 1972: 21); teisel kirjeldab luulemina end puurilinnuna põlenud linnas, kus kasvavad orjavitsad ja ohakad (Kaplinski 1972: 25) nagu purustatud altaritel Hoosea raamatus või prohvet Jesaja raamatu laastatud paleedes ja linnustes.

Ka hilisemas loomingus on Kaplinski neil teemadel mõtisklenud, kirjutades, et oma lapsepõlve ta tagasi ei taha, üle selle on vari ja ta on varju eest alati põgenenud (Kaplinski 1995: 18), et tema lapsepõlv ei olnud ilus (Kaplinski 1985: 26):

Igas tunases mälestuses
on midagi sünka ja rõhuvat, küllap
sõja ja ahistuse vari, millest oli nii raske,
peaaegu võimatu lahti saada [---]
(Kaplinski 1985: 49.)

Samas aga möönab ta, et lapsepõlve elatakse ikka ja jälle uuesti läbi (samas), ning erinevalt eksistentsialistliku ilmaheidetuse luule üldistest ja avaratest kujunditest on selline läbielamine seotud vahetuma füüsilisusega. Lapsepõlve vaatavad tekstid sedastavad kehalist ja kombatavat mälu. Luuletaja mälestused tollest ajast sisaldavad midagi rusuvat – kuid tema silmad ega jalatallad ei ole unustanud tolleaegseid kõnniteid, mis on ikka veel alles, kuigi üha kulunud (samas). Selline pind, mille peale hilisem on rajatud, tuletab ennast oma taktilisel moel ikka meelde ja on endasse kogunud nendegi aegade jäljed, mida ei tarvitseta tahta mäletada. Mõned sellelaadsetest minevikku vaatavatest luuletustest meenutavad laste joonistusi, mille uurimisele osutab Bachelard (1999: 119): poola ja juudi laste pilte, kes pärast okupatsiooni joonistasid suletud, ebasõbralikke ja ähvardavaid maju ka hulk aega hiljem, kui kohutavad ajad olid läbi saanud.

Kaduvuse või põlengu potentsiaal ei kao ning läbi mineviku kohale kasvanud või ehitatud uute kihistuste kumab siiski kunagi hävinu – Kaplinski on valusalt teadlik *Abbau*'st, mõistest, mille kohtade hävimise tähistamiseks võttis kasutusele Lewis Mumford ning mis Relphi terminoloogiat kasutades moodustab kohatuse (*place/essness*) ühe konkreetse avaldumisvormi (Relph 1976: 119). Isegi aegu hiljem märkab luulemina kohti, kus on olnud majad või mis sarnanevad endiste majaanematega: nii paneb ta taimestiku all tähele põlenud maja varemeid (Kaplinski 1985: 50) ning leedripuud meenutavad talle varemeväljasid, mille sõda oli linnast jätnud talle ja ta sõpradele mängumaaks (Kaplinski 1985: 102). Kui kodust saab

maja, mis tagasivaateliselt seostub mineviku ja lapsepõlvkoduga, asendab see küll eksistentiaalistlikku kodutust, kuid pakub asemele kodu, mis ei suuda täita kodu turvalisust sisendavat ülesannet, efemeerse kodu. Koha ning selles viibimise kindlust ja kestvust, tunnet, et ollakse siit ja jäädakse siia (Kaplinski 1972: 25), suudab sisendada ainult rohi, millel ei ole mälu, küll aga regeneratsioonivõime, uuesti sündimise sund (vt Kaplinski 1976: 60). Taas looduse keskel võib öelda: kerge on kerge on kodus olla (Kaplinski 1972: 26).

Ent järk-järgult kehtestab Kaplinski tekstides end ka inimseoseline kodu, ilmnedes mitte niivõrd minevikust meenuvate mälestuste turvalise tuuma või arhitektuursesse, füüsiliselt tajutavasse keskkonda paigutuva ruumina, vaid pigem elavate inimsuhete sõlmpunktina. Seesugust kodukogemust, mida võiks nimetada *interpersonaalseks*, võib vahel leida ka kõrvuti efemeerse kodutunnetusega, näiteks eespool tsiteeritud tekstis, milles hävinguohut ähvardas nii kodu ja linna kui ka naist ja last. Sellist kodukogemust on kirjeldanud teine fenomenoloogilise inimgeograafia klassik Yi-Fu Tuan, tehes seda püha Augustinuse „Pihtimuste” abil. Augustinuse jaoks defineeris tema suhte kodulinna Tagastega seal elanud lapsepõlvesõber, sõbra surma järel aga kaotas linn oma lähedusmõõtme ning võlu. „Õigete inimeste puudumisel nõrgub asjadest ja kohtadest tähendus kiiresti välja, nii et nende kestvus pigem ärritab kui pakub lohutust.” (Tuan 1981: 140.) Interpersonaalne kodu on kodu, kus ei olda üksi, vaid kodu, mida jagavad ja seeläbi tekitavadki õiged inimesed, perekond, ehkki Kaplinski enamasti seda üldnimetust ei kasuta, vaid pigem nimetab isikuid, kes moodustavad tuumpere: naine ja lapsed. Kodu kui mõiste näib olevat eriti seotud lastega, kes neis ruumides viibivad – luuletajal on „tuba ja aken / ja mitu väikest last” (Kaplinski 1984: 47). Sageli kujutatakse lapsi luuletustes magavatena, mis mõistagi ongi aeg, mil kõige hõlpsam segamatult kirjatööd teha, ent mis samas muudab nad eriti kaitset ja turvatunnet vajavateks: kui kodu tähendab kaitstust, siis küllap tuleb luulelinal seda ise pakkuda.

Lastega seotud elemente, mis lähenevad Bachelard'i ühele põhikujundile, maja ning universumi vastandamisele, võis leida kõrvu juba eksistentsiaalse kallakuga luuletekstidega: „Õõ / ümber maja / koputus / munakoorele / seest- / või / väljastpoolt // muna munas / suurem / väiksemas // unes kustuv / lävepakk / maailm / munas / tähed toas / Ott / Maarja / sõrm suus / karu kaisus” (Kaplinski 1977: 54). Naastes linnulauluse metsa ja kodu vahelise seose juurde, ent nüüd neid kaht mõistet lahus hoides, on tal raske endale omaseks kujutada kodu ilma lasteta või metsa ilma lindudeta (Kaplinski 1995: 8). Kodu ja selles tegutsejad ei kao ka luulemina eemal viibides: kui ta on ära, mõtleb ta sellest, mida lapsed kodus teevad (Kaplinski 1977: 95). Ent kuigi see motiiv ei ole sage, võib oht sarnaselt efemeerse koduga varitseda ka interpersonaalsete kodusid koos nendega, kes neis varjuvad, ja ühes ruumiga, mis neid ümbritseb. Taevas kui lagi või katus omandab kolmanda mõõtme, kõrgub üleval ruumina, mis sisaldab kas vaenulikke või ükskõikseid jõudusid, mida altpoolt ei tarvitse vahetult tähele panna: „Ju siis on keegi üleval kõrgel / meid märganud, mõtleb meile, püsides üleval kõrgel; / meile ja meie lastele, kodule ja õueaiamaale / nagu hiireviu hiirele” (Kaplinski 2000: 323).

Seesugune nähtavus vertikaalsel teljel aga viitab sellele, et ka interpersonaalne kodu paikneb ruumis, on lokaliseeritud, on koht, inimintentsioonide poolt välja valitud ruumisegment, mida ka luulemina ise eemalt märkab ja eristab, nagu juhtub siis, kui on lõppemas retk läbi metsa: „Jõuan üles kingule. Eespool hakkavad paistma hõbepajud ja / kuused. Siis eterniitkatus. // Seal on kodu. Seal ma elan. Seal me elame.” (Kaplinski 1991: 60.) Inimesed seostuvad ka paiksusega ning koduruum on kasvanud nende ümber. Tuan (1981: 34) leiab, et „[o]ma keha ning teiste inimeste intiimse kogemise tõttu korraldab inimene ruumi nõnda, et see kohastub tema bioloogiliste vajaduste ning sotsiaalsete suhetega ning hoolitseb nende eest”. Inimseoste kõrval nõuab koha intiimseks ruumiks, koduks tunnistamine pidevat angažeeritust, kohaga suhestumist ja selle eest hoolitsemist, et kodu säilitaks oma jooned, mis täidavad inimese vajadusi. Selline kohana kujuteldav kodu ei ole ealeski lõplikult valmis ega muutumatu, sellega tuleb pidevalt tegelda, et seda alal hoida:

Kõik mis kasvab, ei
saa kunagi valmis. Aed,
mets, mured, rõõmud, mõtted.

Sinu kodu ja sina
nende kõikidega koos.
(Kaplinski 1982: 11.)

[---] ikka
on töid rohkem kui päevi ja midagi
jäab ikka korjamata, koristamata, lõpetamata.
Peenramaa tuleb kaevata, tara parandada –
siis võib minna [---]
(Kaplinski 1985: 96.)

Kui tara on ühest otsast korras,
laguneb ta juba teisest. Katus tilgub läbi,
köögiuks ei lähe kinni, vundamendis on praod,
laste püksipõlved katki...
Kõike ei jõua meeles pidada.
(Kaplinski 1985: 18.)

Kodu luuakse pidevalt ja omaenda vajaduste kohaselt. Kasvavas ja parandatavas kodus rakendab luulemina hoolt – hoolitseb koha eest ehitades ja kasvatades, kodu kui koha harjumuspärasust, korduvust ja argisust luuleks muutes, mis meenutab seda, kuidas Tuan (1981: 144) kirjeldab kodu kui kohaga suhestumist: „Kodukoht on täis tavalisi objekte. Me teame neid kasutuse kaudu [---]. Nad on peaaegu osa meist enestest, liiga lähedal selleks, et neid näha.”

Ent kui kodu omandab kohana piirid, tekib sellele ka täiendav mittekodu, avar ruum, mis on tulvil võimalusi. Paigaloleku rõhutamine toob esile selle vastandi, eemalviibimise:

Õelda ikka samas kohas „siin”.
Olla paikne, olla kodus.
Mõelda nädalapäevad aia ja majast,
rääkida ainult naise ja lastega.
(Kaplinski 1998: 23.)

Kodust kui kohast saab lahkuda ning siia saab ka tagasi tulla, mida vaid inimsuhete kujuteldava koondkohana projitseeritava kodu puhul ei saa. Kaplinski varasemad tekstid sisaldasid sellist võimalust abstraktsena ning tagasitulek ei olnud neis alati võimalik, pigem õhutasid nad teele asuma või isegi implitseerisid, et päris kodu pole mitte selja taha jääv, vaid avatult eesolev. Sama võis lugeda ka sookureperspektiivist kõnelevas rändlinnuluuletuses:

ma olen madalal sündinud
kuid mu kodu on kaugel väljas
mu kodu on taeva tuulte peal
ja vahel külmas ja näljas
(Kaplinski 1984: 57.)

Ent inimkodul on rohkem kinnihoidmisväge kui linnupesal, ehkki näiteks Bachelard (1999: 154) neid kujundeid omavahel tugevasti seostab ning ka linnupesa puhul pesale tagasitulekut rõhutab. Inimkodu toetab ja hoiab, püsib paigal, kui muu muutub: „Eluaeg olla ära / eluaeg tulla tagasi / koju õuemurule / mis on nii pehme / ja märg / paljaste taldade all / vana palkseina juurde / mis hoidis sind püsti / kaugel võõras linnas / üksinduses / ära olles / tülles tagasi.” (Kaplinski 1982: 13.) See, kuigi Kaplinskile mitte kõige iseloomulikum kodumõtestus, on traditsiooniline nostalgilise kodu troop, mis ootab koju naasmist, eriti autentsema ja lähedasemana tajutavale maale naasmist pärast linnade kogemust. Lootus tagasi maha jäänud rahu- või õnnelikkusseisundi poole pöörduda, mis on arhetüüpseks kujundiks paljudes kirjandusteostes, kajastub võimalusena ridades: „tulla on parem kui minna / tulla tagasi / koju aia kaevu / värava lehiste / mesilaste juurde / sinu juurde” (Kaplinski 1982: 16). Lisaks pikematele äraolekutele võib naasta ka pärast lühemaid eemalviibimisi, tihti koos lapse või lastega, ning eriti tähenduslikuks muudab sellise kojutuleku aknast kumav tuli: „Kõik maja aknad / olid pimedad. Ainult meie köögis / paistis tuli” (Kaplinski 1985: 21) – taas traditsiooniline, bachelard’lik kujund, „maja silm”, „suure ootuse sümbol” (Bachelard 1999: 73), mille kohta prantsuse mõtleja on leidnud, et „võiks tervet hulka kirjanduslikke dokumente maja poeesiast uurida ainuüksi akna taga särava lambi kujundist lähtudes” (Bachelard 1999: 72).

Luulekodu kui maja saavutab seega ümbritsevast välisest eristuva kutsuva turvalisuse ning kehtestab end sellise kindlusega, et selle juurest on võimalik ära rännuteedele minna, ilma et see kaoks. Kuid Kaplinski hilisema luule reisivajadus ei ole nooruse lõpmatu ja sihitu otsing, mis leidis kodu kodutuses. See luule põgeneb vähem, pigem kisub teda tärkava uue elu ja avastamata võimaluste poole, eriti võimas on rännukihk kevadel. Üldjoontes on see minekusoo kirjas juba varajases tekstis „Ainult kaasa minna” (Kaplinski 1967: 33), ent toona võis lisada, et tagasi tulla ei ole vaja; 1995. aastal Soomes kirjutatud luuletus aga nendib: „Olen teel. Teel koju nagu ikka” (Kaplinski 1998: 7). Hilisem Kaplinski võib end defineerida niihästi kutsuva kevade kui ka konkreetse koha kaudu, kus ta seda kevadet tunnetab, nagu annab mõista 1991. aastal ilmunud ingliskeelse kogumiku pealkiri „I am the spring in Tartu”. Ühekorraga hellitab ta „unistust / olla kodus / olla ära” (Kaplinski 1982: 9), mille kõrvale võib mõttes paigutada sellega paralleelse mõtte tuntud-teatud sõnastuse pagulaskirjanik Karl Ristikivi (1990: 7) ridades: „Kujuigatsus – kauguseigatsus, / kahte harusse kasvav puu, / varjuotsija – tuulteotsija / metsa ja mere piirimaal.”

Mõneti määratleb end pagulasena Kaplinskigi. Kuivõrd kodukuuluvus on ka esivanemate kuuluvus, on luulemina teravalt teadlik sellestki, et ta nimi ja veri on pärit võõralt maalt (Kaplinski 1972: 25) ning Eestis on vähe sellist, mida ta omaks saaks pidada. Ta võib isegi pärida:

Ons see kodu või needus, karistuse kandmise paik, võõras
külm maalapp külma võõra mere ääres, võõras keel ja
võõrad inimesed, kelle juurde sa pead ikka tagasi tulema.
(Kaplinski 1995: 25–26.)

Kaplinski puhul kahtluse alla sattuva paiksusese tähistamiseks kasutab Tuan (1981: 194) juurdumusseisundi (*state of rootedness*) mõistet, ning leiab, et tegu on sisuliselt teadvustamata nähtusega, mille puhul mingi rahvas on hakanud end konkreetse paikkonnaga seostama, tundes, et see on nende ning nende esivanemate kodu (*samas*). Kaplinski luuletustes aga ei tarvitse selline põlvkondadetaguse „siitolemise” ning „siin juurdunud olemise” argument edasise püsi otsimise mõttes kaalukaks osutada:

Ma olen Toomel sündinud, käinud all-linnas koolis,
mänginud varemtes ja Emajõe luhal,
armunud, abiellunud, luuletanud, heitnud meelt;
olen siin, aga tean, et siit ma ei ole;
ka selle linna, maa ja rahva tolmu
puhub kord hommikul tuul mu jalgadelt
nagu mu enda tolmu laiali üle selle maa [---]
(Kaplinski 1985: 98.)

Kuid kohanemine ja kodunemine on siiski võimalik; sellised äraolu- ja kuulumatusmõtisklused hõlmavad üldiselt suuremat ruumiüksust kui kodumaja, ning kui kitsamalt nähtud kodu

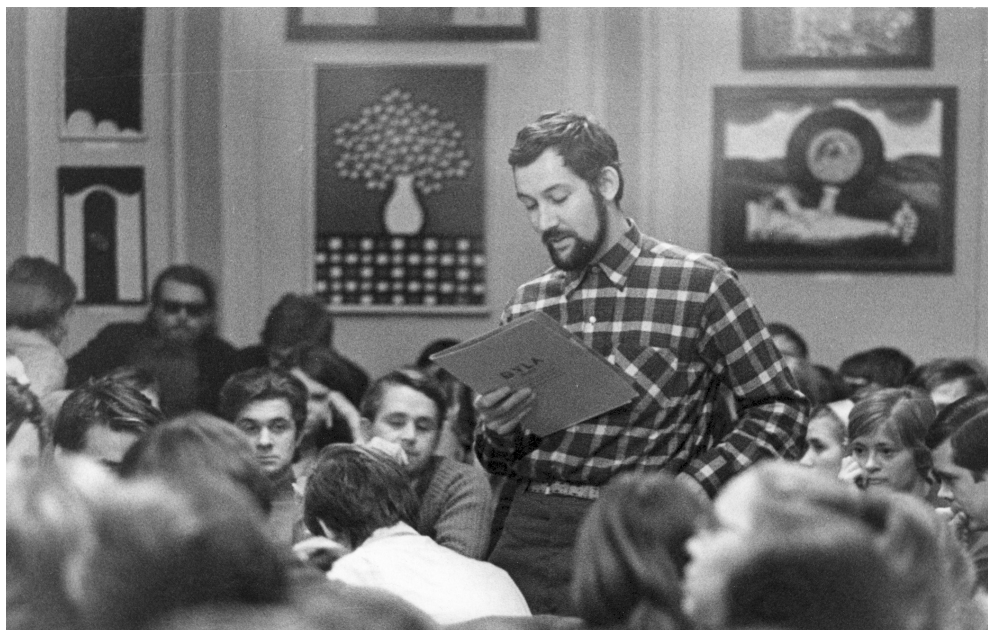
tingimata määratleda veresidemete kaudu, siis on igati loogiline, et luulemina jaoks defineerivad seda eelkõige lapsed, kodu õiguspärased asukad ning peamised kodu markeerijad Kaplinski luules. Ka siis, kui luuletaja oletab, et nomaadlus võiks olla inimestele geneetiliselt kaasa antud (Kaplinski 1995: 25), ei tähenda see, et tähtsuse kaotavad kodusust toetavad elemendid, inimsuhted ja valgussõõr lõkketule ääres, kus samuti magavad lapsed ning mis bachelard'liku valgusvihuna vastandub mittekodu pimedusele. Nii liigub Kaplinski luule kodu ja kodutuse dialektika suunas, mis meenutab Bachelard'i (1999: 301 jj) sisemise ja välimise dialektikat. Need kaks mõjutavad teineteist ning võtavad vastu teineteise elemente nagu idamaised *yin* ja *yang*. Eriti selge sõnastuse leiab dialektilise kodu mõiste järgmistes ridades:

Mu kodu on ilus ilm,
 mis tuleb ja läheb.
 Vahel olen kodutu, uinun hulgasena
 nagu kord ammu ammu Pikasillal
 vana lagund putka katuse all
 vihmases öös. Aga hommikul
 ärkan kodus, astun õue ja hingan
 korraks sooja niisket tuult
 ja meelde tuleb Lõuna-Hiina meri,
 lapsed vaatavad pilusilmadega
 ja vint pärnapuus laulab valjusti
 kantoni murdes.
 (Kaplinski 1995: 32–33.)

Selle mõttekäiguga, koduse ning kaugese ühendamiseks võiks selle visandliku ülevaate Kaplinski kodukäsitlustest sulgedagi, kui ei jääks tunnet, et mainimata on jäänud veel üks kodu – internaliseeritud kodu, mida isegi enam koduks ei nimetata, koht, kuhu on välja jõutud niivõrd, et seda ei ole mõtetki enam defineerida, sest see on lihtsalt niivõrd iseenesestmõistetavaks saanud. Sellisesse kohta võivad kuuluda näiteks püsivad ning seeläbi aja möödumist mõõtvad truup, trepp ja kell kogumikus „Sõnad sõnatusse” (2005). Internaliseeritud kodu on intiimne koht ning Tuan (1981: 147) on seisukohal, et „[i]ntiimseid kogemusi on raske, kuid mitte võimatu väljendada. Need võivad olla isiklikud ja sügavalt läbi tunnetatud, kuid ei ole tingimata solipsistlikud või ekstsentrilised. Kolle, peavari, kodu või kodukotus on inimestele kõikjal intiimseteks lähtekohtadeks. Nende liigutavus ja tähendusrikkus on teemad luule jaoks [---].” Selline kodu, mis lihtsalt on ja millest luule lihtsalt lähtub, on omane eelkõige Kaplinski hilisematele tekstidele ja Relphi mõistestikku kasutades näib, et võrreldes noorusloominguga on luuletaja jõudnud geograafi välja pakutud skaala teise otsa, mida iseloomustab eksistentsiaalne seesviibimine või kohalikkus (*existential insideness*). Relphi (1976: 55) sõnutsi kogetakse sel juhul kohta (kodu, oma linna või piirkonda) „tahtliku

ja ennastteadvustava mõtisklusega, ent tähendusrikkana. [---] [See] iseloomustab kohta kuulumist ning sügavat ja täielikku samasust selle kohaga, mis ongi kohamõiste aluseks.”

Kaplinski luule pakub seega päris mitmeid võimalusi mõtiskleda selle üle, mida kõike see KODU tähendabki ning mille kaudu on seda võimalik mõtestada. Erinevad kodutõlgendused ei tarvitse üksteist välistada ning esinevad kohati ka omavahel seotult; ka pole luuletaja kodutunnetuse teisenemist võimalik päris selgepiiriliseltselt periodiseerida. Ent siiski on ilmne, et kodu ning sellega seostuvad kuulus- ja seotustunded kerkivad Kaplinski loomingus ikka ja jälle esile ning üldiseks tendentsiks on neil, kokkuvõttes kogu kohasuhestumise diapasaoni hõlmavatel kodutõlgendustel, liikuda üha suurema läheduse ning omaksvõtu suunas. „Meie hing on eluase,” ütleb Bachelard (1999: 33) ning Kaplinski luule kulgemist vaadeldes näib selles üha tugevnevat võimalus teele saadetud hinge tagasitulekus koju ja ka iseenda juurde.

Luuleõhtu TRÜ kohvikus 1970. a. Esineb J. Kaplinski (EKLA, B-101: 1281)

Kirjandus

Bachelard, Gaston 1999. Ruumipoeetika. Tlk K. Sisask. Tallinn: Vagabund.

Kaplinski, Jaan 1965. Jäljed allikal (Noored autorid 1964). Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Jaan 1967. Tolmust ja värvidest (Loomingu Raamatukogu, 24). Tallinn: Perioodika.

Kaplinski, Jaan 1972. Valge joon Võrumaa kohale. 54 luuletust 1967–1968. Tallinn: Eesti Raamat.

- Kaplinski, Jaan** 1976. Ma vaatasin päikese aknasse. Luulet. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1977. Uute kivide kasvamine. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1982. Raske on kergeks saada. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1984. Tule tagasi helmemänd. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1985. Öhtu toob tagasi kõik. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1986. Käoraamat. Luulet 1956–1980. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1990. Hinge tagasitulek. Poeem. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan** 1991. Tükk elatud elu. Tekste 1986–1989. Tartu: Eesti Kostabi \$elts.
- Kaplinski, Jaan** 1995. Mitu suve ja kevadet. Kai Pu lini ja Su Dong po luulet ja märkmeid. Tallinn: Vagabund.
- Kaplinski, Jaan** 1998. Ööllinnud, öömõtted. Yölintuja, yöajatuksia. Night Birds, Night Thoughts. Luuletusi 1995–1997. Tallinn: Vagabund.
- Kaplinski, Jaan** 2000. Kirjutatud. Valitud luuletused. Tallinn: Varrak.
- Kaplinski, Jaan** 2005. Sõnad sõnatusse. Инакобытие. Tallinn: Vagabund.
- Kaplinski, Jaan** 2006. Vaikus saab värvideks. 1955–2005. Tallinn: Tänapäev.
- Krull, Hasso** 2000. Ei ole sirget joont. Kaplinski luule kolmel teljel. – Jaan Kaplinski, Kirjutatud. Valitud luuletused. Tallinn: Varrak, lk 927–943.
- Maran, Timo** 2001. Mõtteid Kaplinski omailmast. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 181–184.
- Masefield, John** 1903. The Lonely Road. – New Zealand Herald, 3. aug. – <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=NZH19040803.2.79.23> (29.08.2013).
- Masefield, John** 1915. The Seekers. – The Story of a Round-House and Other Poems. New and revised edition. New York: The Macmillan Company. – <http://www.gutenberg.org/files/40717/40717-0.txt> (29.08.2013).
- Relph, Edward** 1976. Place and Placelessness. London: Pion.
- Ristikivi, Karl** 1990. Inimese teekond. Luuletusi. Tallinn: Eesti Raamat.
- Saareste, Andrus** 1958. Eesti keele mõisteline sõnaraamat = Dictionnaire analogique de la langue estonienne: avec un index pourvu des traductions en français. I. Stockholm: Vaba Eesti.
- Tuan, Yi-Fu** 1981 [1977]. Space and Place. The Perspective of Experience. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vabar, Sven** 2008. Kohin, ümin ja sumin Jaan Kaplinski luules. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 165–170.

Ene-Reet Soovik – Tartu Ülikooli inglise filoloogia osakonna lektor ja ajakirja Sign Systems Studies toimetaja. Tema peamiseks uurimisalaks on 20. ja 21. sajandi briti kirjandus, tõlke-
teooria ning ruumi ja koha küsimused kirjanduses.

E-post: ene-reet.soovik@ut.ee

Keywords: Estonian poetry, phenomenology, Jaan Kaplinski, home, poetics of space

The Concept of Home in Jaan Kaplinski's Poetry

Ene-Reet Soovik

The article focuses on the evolution of the concept of home in the poetry of Jaan Kaplinski, one of the internationally most acclaimed Estonian poets. The discussion draws on the understanding of the notion of home emerging in the classic works of the phenomenologically inclined human geographers Edward Relph and Yi-Fu Tuan, as well as the influential French philosopher Gaston Bachelard.

Kaplinski's early poetry features lonely wanderers who have been cast into the world; their being on the road is eternal with no points of security or attachment. Such poetry tends to be a poetry of homelessness that accepts the lack of the feeling of being at home. If the concept of home does appear, it is an abstract rather than a denoted space that can be experienced with the senses in an unmediated way.* This is connected with the human condition – being cast into the world in a state of existentialist alienation, the acknowledgement of which is the only way of creating a certain sense of belonging and fellow feeling with other people. It is difficult to differentiate between the feelings of being at home or in non-home in Kaplinski's early poetry, which thus often features what might be termed as existentialist homes.

For Bachelard, a home provides one with a sense of security, which the phenomenologist sees as being connected with one's childhood home. When homes related to particular buildings appear in Kaplinski's verse, these do not guarantee such security. They are perishable, crumbling houses that may disappear, particularly in a fire like that which consumed the centre of Tartu, the poet's childhood home town, during WWII. Yet the texts that feature such an understanding of home become more dependent on bodily memory, on an actual reliving of space. The home that is retrospectively connected with the past may replace the more abstract existentialist home, but is no source of security, serving as an ephemeral home.

However, Kaplinski's poetic homes gradually develop the quality of being inhabited, appearing as nodes of lived relationships between people – interpersonal homes. Family members whose space is such a home, are now related to a certain location where the home space has developed around them. In addition to being the result of intimate relationships within a family, such a home that occupies a particular place requires permanent engagement and care to make it retain the quality of an intimate space; it needs to be inhabited and maintained.

When a home acquires boundaries as a place, it is necessarily surrounded by non-place, an undivided space offering a plethora of possibilities for movement and travel, being away from home and the possibility of returning, particularly of returning to the second home in the country, experienced as authentic and intimate in Kaplinski's verse. The house, the shell of the home, now becomes established with a certainty that allows leaving it without the sense of it disappearing. While the poet occasionally still contemplates [or, "reflects on"] being an exile in Estonia, his father having been originally from Poland, and thus questions the sense of rootedness connected with the concept of home, the real home is still defined by the presence of children rather than by ancestors.

Kaplinski's poetry moves towards a dialectic of home and homelessness, reminiscent of Bachelard's dialectic of the internal and the external. The dialectic home finds a continuation in the internalised home that does not require descriptions or, for that matter, even mention, for its existence is so self-evident. Home as a self-evident starting point, a place from which the poetry originates, is rather more characteristic of the poet's

later work that has moved towards the Relphian state of existential insideness. While a strict periodisation of the evolution of the concept of home in Kaplinski's poetry may not be feasible, it still manifests a general tendency of movement towards a stronger sense of being at home in a particular place, a greater intimacy and acceptance.

Ene-Reet Soovik – lecturer at the Department of English, University of Tartu, and editor of the journal *Sign Systems Studies* published by the Department of Semiotics; her main fields of scholarly interest include 20th and 21st century British literature, questions of space and place in literature, and translation studies.

E-mail: ene-reet.soovik@ut.ee